

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

XURRAMOV Anvar Vafokulovich

Samarqand viloyati Pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari kafedrasini o'qituvchisi
e-mail: anvarxurramov1984@gmail.com

PEDAGOGIK JARAYONDA KOMMUNIKATIV QOBILIYATNING AHAMIYATI VA MUOMALA TUSHUNCHASI

Annotatsiya: Ushbu maqola barcha pedagog xodimlarga mo'ljallangan bo'lib, kasbiy muvaffaqiyatga erishish jarayonida zarur vositalar haqida ma'lumot beradi. Pedagog xodimlarning potensialini rivojlantirishda kommunikativ qobiliyatning ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: *Muomala, kommunikativ qobiliyat, adekvat, ijtimoiy – psixologik tizim, negotiv.*

Muomala – muloqot jarayonida shaxs va shaxslararo munosabatlarda emotsional ta'sir kuchi yuqori belgilanuvchi jarayon hisoblanadi. Inson hayotining muhim sohalari mehnat qilish, bilish muomala – muloqot faoliyati bilan bog'liqdir.

Har bir kishi mehnat faoliyatining shakl va uslublarini o'rganish uchun bir necha yillar vaqtini sarflaydi, sir-asrorlarini, takomillashtirish yo'l-yoriqlarini izlaydi. Xuddi shunday dunyoni bilish, unda yuz berayotgan voqea va xodisalarning ilmiy nazariy asoslarini o'rganish uchun ham tizimli, rejali vaqt sarflanadi.

Biroq insonlararo muomala, muloqotga maxsus o'rganiladigan maktablar bizda afsus yo'q. Albatta inson oilada, mehnat faoliyati jarayonida, bilish faoliyati davomida muomala-muloqot malaka va ko'nikmalarini egallaydi. Lekin muloqot – muomala murakkab nozik jarayon bo'lganligidan uning ilmiy nazariy asoslarini, muomala, muloqot san'atini egallash sir asrorlarini o'rganish uchun bular albatta yetarli bo'lmaydi.

Muomala – muloqot insoniyatga in'om etilgan eng oliy ne'matdir. U har bir kasb egasi mehnat faoliyatining ajralmas qismi bo'lib xizmat qiladi.

Lekin shunday kasblar borki ular uchun muomala muloqot kasbiy zaruriyat sifatida namoyyon bo'ladi. Bunday kasb egalari mehnat faoliyatining muhim va asosiy jixatlari mazmun, mohiyati muomala – muloqot asosiga quriladi, ular o'z faoliyatini muloqotsiz tasavvur ham qila olmaydilar. Ana shunday kasblardan biri o'qituvchilik, tarbiyachilik kasbidir.

O'qituvchi uchun muomala – muloqotning ilmiy nazariy asoslarini egallash, shaxslararo hamkorlik munosabatlarini shakllantirish, o'quvchiga ta'sir o'tkaza olishning bilim, malaka va ko'nikmalarini egallash o'ta muhimdir. Pedagoglik kasbida muomala – muloqot shaxslararo munosabat vositasi sifatida emas, balki funksional kategoriya sifatida qaralmog'i lozim.

Shaxslararo munosabatlarning ilmiy – nazariy asoslari, eng muhim mexanizmlari umumiy psixologiya fanining kategoriyalari orqali o'rganiladi. Muomala – muloqot kategoriyasi ana shu kategoriyalardan biri bo'lib, u hamkorlik faolitining ichki aloqasini mujassamlashtirib, o'zaro ta'sir va o'zaro munosabatni aks ettirib, ijtimoiy protsessual jabhasini ifodalaydi.

Muomala – muloqot ko'p qirrali jarayon bo'lib, u hamkorlik faoliyatining ehtiyojlaridan yuzaga keladi. Muomala ijtimoiy psixologik jarayon sifatida bir tomonlama axborot uzatish, ikki tomonlama o'zaro ta'sir etish, o'zaro bir – birini idrok etish orqali amalga oshiriladi.

Muomalaning bu asosiy uchta ***kommunikativ (bir tomonlama axborot uzatish,)***, ***iteraktiv (ikki tomonlama o'zaro ta'sir etish),*** ***o'zaro bir - birini idrok etish kabi***

tarkibiy qismlari yaxlit birlikda hamkorlik faoliyatini tashkil qilishning usuli va unda ishtirok etuvchilarning munosabatlari tariqasida namoyon bo'ladi.

Pedagogik muomala ta'lim – tarbiya faoliyatini yakkahol bajarishning omil va vositasi, ta'lim – tarbiya jarayonini taminlash va uning samaradorligini oshirishning ijtimoiy – psixologik tizimi, o'qituvchi va o'quvchi, (talaba) orasidagi o'zaro hamkorlik faoliyatini, samarali munosabatlar tizimini tashkil qilish usuli, o'quvchi, talabaning iqtidori, qobiliyatini aniqlash, qaror toptirish, rivojlantirishga imkon beruvchi jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

Pedagogik muomala, pedagogik kommunikatsiya o'zaro axborot almashish, ta'lim – tarbiyaviy ta'sir o'tkazish, hamkorlik faoliyatini yuzaga chiqarish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida o'zaro tushunishga erishishga yo'naltirilgandir.

Pedagogik muloqot – muomala masalalariga ko'pgina mualliflar diqqat e'tibor qaratganlar.

Kan – Kalik V.A. qayd qilishicha pedagogik muloqotni quyidagi to'rtta tarkibiy qismda amalga oshirish mumkin bo'ladi.

- O'quvchilar bilan bo'ladigan muloqot jarayonini modellashtirish (oldindan rejalashtirish);
- Amalga oshirilishi lozim bo'lgan muloqotda dastlabki o'zaro munosabatlarni o'rnatish;
- Pedagogik jarayonda yuz berayotgan muloqotni boshqarib borish;
- Amalga oshirilgan muloqotni har tomonlama tahlil qilish, xulosalar chiqarish va ular asosida navbatda ko'zda tutilgan muloqotga zamin xozirlash;

Yuqorida qayd qilingan har bir bosqichda o'qituvchiga ma'lum bilim, malaka va ko'nikmalar zarur bo'ladi.

Modellashtirish bosqichida o'qituvchi auditoriyaning bilim darajasini, xususiyatlarini, auditoriya xarakteri, o'quvchilarning qobiliyatlari va o'zlashtirish darajalari, yuz berishi mumkin bo'lgan qiyinchilik va ularni bartaraf qilish imkoniyatlari inobatga olinishi maqsadga muvofiqdir.

O'qituvchi tomonidan muloqot mavzusi mazmun va mohiyat jihatidan atroflicha o'rganilishi, fikran o'quvchilar bilan muloqot o'rnatib ko'rilishi, o'quvchi misolida mazkur mavzuning ular tomonidan o'zlashtirilishining ehtimolliklari va imkoniyatlarining turli variantlarini qilib ko'rish samarali natija beradi.

Muloqotni muvaffaqiyatli amalga oshishida dastlabki munosabatlarni o'rnatish muhimdir. Bu bosqich ko'p hollarda kommunikativ xujum bosqichi deb ham yuritiladi.

Bunda o'qituvchi auditoriya diqqatini birdaniga jalb eta olish, o'quvchi e'tiborini mavzu mohiyatiga qarata olish dinamik ta'sir o'tkaza olish malakalariga ega bo'lishi maqsadga muvofiqdir.

Muloqotni boshqarish bosqichida esa o'quvchi bilan o'qituvchi orasida psixologik aloqa o'rnatish lozim bo'ladi.

O'zaro ishonch va o'zaro hurmat negizida ko'rilgan shaxslararo munosabatgina hamkorlik munosabatlarini keltirib chiqaradi. O'qituvchi o'quvchining ilg'or fikrlari, nuqtai-nazarlarini inobatga olishi, qo'llab quvvatlashi, huquqlari, majburiyatlari, ularning maktabda, jamoat joylarida, oilada bajaradigan vazifalari haqida unitmasligi lozim.

O'qituvchining o'quvchiga ta'sir o'tkazishi, uning qattiqqo'lligi, prinsipialligi, o'quvchilar orasida shaxsiy namunasi asosida tabiiy ravishda orttirgan obro'-e'tibori, nufuzi muhim omillardan hisoblanadi.

O'zaro, samimiy, do'stona munosabatlar asosida muloqot maqsadiga yondashish, tashabbusni qo'llab quvvatlash, muloqotdan ko'zda tutilgan maqsadni shart – sharoitlarga maqsadli moslay olish malakalari o'qituvchining ta'sir doirasini oshirgan holda, muvaffaqiyat garovi bo'lib xizmat qiladi. To'rtinchi bosqichda pedagogik muloqotning kechuv jarayoni, uning amalga oshirilganlik holati, omil va vositalarning muloqotdan kutilgan natijaga ta'siri tahlil qilinadi, xulosalar yasaladi.

Pedagogik muloqot – o'qituvchi bilan o'quvchining dars va darsdan tashqari faoliyatini samarali, natijali, mazmunli tashkil qilish maqsadida yuzaga keladigan kasbiy muloqotdir.

To'g'ri tashkil qilingan pedagogik muloqot o'quvchi bilan o'qituvchi o'rtasida o'zaro hamkorlik, bir – birini tushunish uchun imkoniyatlar yaratadi. Noto'g'ri tashkil qilingan pedagogik muloqot o'quvchida qo'rquv, ishonchsizlik, diqqatning pasayishi, o'qituvchi bilan o'quvchi orasidagi fikriy yaxlitlikning bo'lmasligi, faoliyat, muomala, xulq uyg'unligining buzilishi kabi salbiy holatlarni yuzaga keltiradi. Bular o'quvchida o'qituvchiga nisbatan salbiy, negativ munosabatlarini shakllanishiga sharoit yaratadi, natijada o'quvchida fanga nisbatan qiziquvchanlik susayadi.

Ishontirish orqali pedagogik ta'sir etish texnikasi. Har bir kishining ishonchi 3 ta komponent natijasida shakllanadi:

- bilimlar;
- sezgilar;
- fe'l – atvor;
- yurish – turish kabilar.

Ishonchda quyidagi formula: anglamoq, boshdan kechirmoq, qabul qilmoq – bajarmoq amalga oshiriladi. Bu degani tushunaman, tashvish tortaman, qayg'uraman, o'zimga qabul qilaman va o'z faoliyatimda, xatti – harakatimda shunga amal qilaman deganidir. O'sha yuqorida aytilgan ishonchning 3 ta komponentidan birontasiga amal qilmaslik tarbiyaviy ish samaradorligini so'zsiz pasaytiradi. Masalan, o'quvchi u yoki bu vaziyatda o'zini qanday tutish lozimligini biladi, tushinadi ammo shunday qilmaydi. Nima uchun? Chunki, unda faqat o'zini qanday tutish kerakligi haqida bilim bor, lekin u o'zini to'g'ri tutishga majbur eta olmaydi, hali uning irodaviy hislatlari rivojlanmagan.

Ishonchli bilimlar, qarashlar va xatti – harakatlar yig'indisi (majmuasi) sifatida hamda ularni shakllantirish usuli sifatida ajratib ko'rsatmoq lozim. Ishonch yordamida yangicha nuqtai nazarlar, munosabatlar shakllantiriladi yoki noto'g'ri qarashlar, munosabatlar to'g'ri - haqiqiyisiga o'zgartiriladi. Ishonch mazmuni va shakllari o'quvchilarning yoshiga (shaxsning yosh rivojlanish darajasiga) mos bo'lishi lozim. (Masalan, katta bog'cha yoshi, kichik maktab yoshida ertaklar, rivoyatlar, afsonalar, fantastik hikoyalar orqali ...)

Ishonch hosil qilishda tarbiyalanuvchining individual hususiyatlarini hisobga olish, boshqalarni ishontirishga undashdan oldin tarbiyalovchi o'zi ishontirayotgan narsaga qat'iy ishonishi shart. O'quvchilar tarbiyalovchi aytayotgan gaplarga ishonishlari uchun uni hurmat qilishlari, ya'ni o'qituvchiular oldida katta obro'ga ega bo'lishi kerak.

Tarbiyalovchi ishontirishga intilayotgan bolalarning ruhiy holatini, nerv tizimining tipini bilishi va e'tiborga olishi kerak.

Pedagog tarbiyalanuvchi chuqur hayajonlangan paytlarida uni biron nimaga ishontirishga urinmasligi lozim, chunki, bunda bola yanada ko'proq to'liqinlanadi, salbiy emotsiyalarga beriladi va natijada u qo'llagan pedagogik usul muvaffaqiyatsizlikka uchraydi.

O'qituvchi o'zi ishontirmoqchi bo'lgan narsasiga o'quvchini ishontirishi uchun uni asoslay olishi, o'sha paytdagi his hayojonini, o'z so'zlarining to'g'riligiga shaxsan o'zining qat'iy ishonishi va o'z nuqtai nazarini himoya qila olishi katta ahamiyatga ega. Bunda uning jozibali, ilxomlantiruvchi, hayajonga keltiruvchi va bolalarni o'ziga rom etib esda saqlanib qoluvchi nutqi ham katta rol o'ynaydi.

Shuningdek, ishonuvchi va ishontiruvchilarning o'zaro faol harakatini ham ta'min etish lozim bo'ladi. Bolaga nisbatan ishontirish usulini qo'llaganda o'sha bolaning qiziqishlarini bilish va ularni hisobga olish, bola shaxsidagi ijobiy xislatlarga suyanish kerak. Ana shundagina bolaning ishonchiga umid qilsa bo'ladi. Muloqot jarayonida bolaning o'ziga ham "shubhali" bo'lib ko'ringan ba'zi bir soxta ishonchlarni aniqlab olish, keyin ularning soxtaligini asta – sekin, dalillar vositasida isbotlab berish va faqat shundan keyingina boshqa soxta ishonchlarni yo'qotishga kirishmok lozim bo'ladi. Tarbiyachi ishontirish usulini qo'llaganda bolani majbur qilmasligi, uning so'zlarini tarbiyalanuvchi erkin qabul qilmog'i kerak.

Pedagogik ishontirishning samaradorligi quyidagi shartlarga:

- o'quv materialining mazmuniga,
- isontirish amalga oshirilayotgan sharoitlarga,
- muxitga, o'qituvchining obro'siga,
- o'quvchilarning o'qituvchiga bo'lgan munosabatiga,

- yosh xususiyatlarini hisobga olinishiga,
- ishontirish paytida o‘quvchilarning holati,
- individual sifatlariga,
- o‘qituvchi tomonidan inontirish texnikasini qay darajada egallanganligiga va boshqalarga bog‘liqdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta‘lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 6-noyabrdagi PF–6108-son Farmoni.
2. Abdurahmonov Q.X., va b. Personalni boshqarish. Darslik.-T.: “Iqtisodiyot”, 2013-yil.
3. Ансофф И. Стратегический менеджмент / СПб.: Питер, 2009.
4. Axlidinov R.Sh. Maktabni boshqarish san’ati.-T: “Fan”, 2006-yil.
5. Баринов В.А., Харченко Б.Л. Стратегический менеджмент. — М.: Инфра-М, 2005.
6. Веснин В.Р. Стратегическое управление. — СПб.: ТК Велби, Проспект, 2006.
7. Djaylavov A. Ta‘lim sohasida interaktiv davlat xizmatlaridan foydalanish texnologiyalari (malaka oshirish kurslari tinglovchilari uchun uslubiy qo‘llanma)- A.Avloniy nomidagi XTXQTMOMI, 2016-y.
8. Eshqobilov S. Ta‘lim muassasalarini boshqarishda axborot tizimlarini joriy qilish. Metodik qo‘llanma - A.Avloniy nomidagi XTTRMXQTMOI, 2018-y.
9. Djuraev R.X., Turg‘unov S.T. Ta‘lim menejmenti, Toshkent «VORIS-NAShRIYoT» 2006-yil.

Internet manbalari:

10. <http://lex.uz>

11. <http://www.gov.uz>
12. <http://www.uzedu.uz>
13. <http://www.lex.uz>
14. <http://www.bimm.uz>
15. <http://www.ziyonet.uz>
16. <http://www.wikipedia.org>
17. <http://www.oecd.org>